

Ходикіна І.Ю.**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ**

В кінці ХХ – на початку ХХІ ст. перед наукою і практикою постала проблема визначення нової ролі освіти, зокрема університетської, окреслення вимог, яким мають відповідати національні освітні системи, щоб допомогти людині адаптуватися до швидко змінюваного соціально-економічного середовища. Такий науковий пошук стає невіддільним від теоретичних та прикладних досліджень в руслі тенденцій постіндустріального розвитку, економіки знань, які змінюють парадигму освіти.

Висвітлення ролі та значення вищої освіти у ХХІ ст., місії сучасної університетської освіти містяться в працях теоретиків постіндустріального суспільства Белла Д., Друкера П., Іноземцева В., Кастельса М., Портера М., Тоффлера Е. інш. Різні аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в роботах фундаторів теорії людського капіталу (Т Шульца., Г. Беккера, М.Блауга), в працях українських вчених з питань побудови інноваційної моделі розвитку (Вовканича С., Гальчинського А., Гейця В., Долішнього М., Злупка С., Лапко О., Чухна А., Семиноженка В., Малицького Б. та інш.).

Різним аспектам розвитку вищої освіти присвячені праці українських вчених Андрущенко В., Дідика І., Грішньої О., Данилишина Б., Долішнього М., Дробнохода М., Згуровського М., Злупка С., Каленюка І., Кігеля Р., Кононенка П., Корсака К., Кратта О., Кременя В., Куценко В., Лібанової Е., Ніколаєнка М., Новакової В., Оболенської Т., Погрібного А., Семів Л., Сидоренка О. інш.

Актуальність соціально-економічних процесів в сфері вищої освіти на межі ХХ-ХХІ ст. посилює інтерес до дослідження національних систем університетської освіти. Їх розвиток повинен здійснюватися з врахуванням особливостей глобалізації, економіки знань, європейської інтеграції, інноваційної моделі розвитку, входження в Болонський процес, що потребує вдосконалення фінансових та мотиваційних механізмів функціонування освітньо-наукової діяльності в сучасних університетах.

Мета статті – визначити, які наслідки для розвитку університету має зміна освітніх парадигм, з'ясувати особливості університетської освіти в умовах глобалізації цих процесів та національних тенденцій, обґрунтовані можливості, які отримає вітчизняний освітньо-науковий комплекс при виконанні умов Болонського процесу.

Ретроспективний аналіз показує, що дослідники пов'язують їх зміну з трансформацією культурних моделей освіти в Європі та Америці у ХУІІІ, ХІХ та ХХ століттях. Розвиток соціокультурних моделей освіти за схемою “Просвітництво – Модерн – Постмодерн” визначає специфічну роль та відповідну певній історичній епосі місію університету, яка постійно оновлювалася в переході від класичного університету до модерного, від модерного університету – до постмодерного. Так, у просвітницькій моделі освіти університет – це інституція, де відбувається розподіл знань на автономні дисципліни, строге дотримання границь між ними, систематизація і класифікація предметних областей у середині окремих наук. За модерністською моделлю в діяльності факультетів університету переважає дослідницька практика, розроблення проблематики предметів і методів нових дисциплін, а освіта й виховання стають вторинними. Постмодерністська модель освіти базується на новій парадигмі вищої освіти, за якою ролі агентів навчального процесу підпорядковані тому, щоб навчити студента вчитися. Постмодернізм приносить нове розуміння науки як міждисциплінарного феномену, і в системі закладів освіти чільне місце займає дослідницький університет [1].

В сучасних умовах конкурують три парадигмальні типи освіти: просвітницька (опирається на традиції просвітництва); індустріальна (враховує реалії індустріального суспільства, але не може забезпечити розвиток освіти в умовах загальносистемних соціальних змін); постіндустріальна (формується разом із становленням постіндустріального суспільства). Просвітницька парадигма освіти пов'язує своє існування з класичним університетом. За індустріальною парадигмою відбувається повне руйнування підвалин класичного університету з притаманними йому академічною свободою, автономією, повагою до людської індивідуальності, національними цінностями. Парадигма інноваційної освіти пов'язується з інноваційною освітою, провідною роллю університетів в суспільно-економічному житті країни [2].

Кінець ХХ – початку ХХІ ст. характеризується постійно зростаючими обсягами знань, інформації, інновацій, якісно нових технологій тощо, що потребує системної зміни університетської освіти при збереженні її універсальності та фундаментальних основ. Український університет, як центр освіти, науки, культури, повинен шукати шляхи для самореалізації з урахуванням принципів Болонської Декларації, прийнятої у червні 1999 р., яка визначила основні напрямки інтеграції університетів в єдиний європейський освітній й науковий простір.

В новій місії університету поряд з проблемами відтворення кадрового потенціалу, створення системи неперервної освіти, збереження культурних традицій тощо виділяється і науково-дослідна складова. Це – розвиток фундаментальних і прикладних досліджень, які продуктивно поєднуються з фундаментальною і професійною підготовкою спеціалістів, з формуванням і розвитком наукових шкіл, які орієнтовані на проблематику соціально-економічного розвитку регіону. Виконання нової місії дозволить університету бути лідером і координуючим центром в контексті кадрового, технологічного, культурного забезпечення комплексного інноваційного розвитку території, інтегруватися у світову систему вищої освіти. Враховувати загальні тенденції розвитку освіти і науки та ті виклики, які поставила глобалізація, університет повинен односторонньо зберігати кращі традиції вітчизняної системи освіти, розвивати їх та якісно оновлювати.

Так, Стратегія Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського на 2005-2010 рр. визначає пріоритети діяльності в галузі науково-дослідної роботи, які полягають “в організації наукових дослі-

джен, спрямованих на вивчення актуальних гуманітарних, соціальних, економічних, природничих, технічних проблем Української держави та Кримського регіону; створенні та розвитку фундаментальних наукових шкіл для задоволення потреб народного господарства країни й практики державного будівництва в різноаспектних наукових розробках і насамперед таких, що пов'язані з регіональними особливостями; впровадженні власних та залучених результатів наукових досліджень у навчально-виховний процес; підготовці науково-педагогічних кадрів вищого гатунку через систему аспірантури та докторантури, розвиток науково-дослідної роботи студентів; узагальненні передового міжвузівського досвіду науково-педагогічної роботи". Для того, щоб наукова робота в університеті була нерозривно пов'язана з навчальним процесом і підготовкою науково-педагогічних кадрів, необхідно:

- всебічно підтримувати як прикладні дослідження, пов'язані з регіональними проблемами, так і фундаментальні;
- активно створювати міжкафедральні, міжфакультетські і міжвузівські наукові колективи, здатні виконувати великі комплексні наукові розробки;
- розвивати кооперацію з науковими інститутами Національної академії наук, галузевими науково-дослідними інститутами;
- ширше брати участь у міжнародних наукових проектах, спрямованих на розв'язання великих наукових і технологічних проблем глобального значення;
- створити ефективну систему відбору талановитих студентів для навчання в аспірантурі та перспективну програму підготовки докторів наук шляхом надання творчих відпусток та направлення в докторантуру;
- вести ефективний відбір і виховання наукової молоді, всіляко підтримуючи роботу Молодіжної академії наук, створюючи умови для проведення повноцінної науково-дослідної роботи студентів, розвивати діяльність студентських наукових товариств тощо

Використання методології системного підходу дозволяє більш обґрунтовано підійти до розкриття поняття "університетська освіта". Загалом розглядаючи будь-яке явище чи процес як складну соціально-економічну систему, в теорії систем аналізуються та показані можливості застосування для потреб практики таких закономірностей, як цілісність, комунікативність, інтегративність, ієрархічність, потреба в необхідній різноманітності якісних станів системи тощо. Безумовно, що всі ці закономірності в тій чи іншій мірі притаманні такій системі, якою є університет. Наприклад, за фундаментальним системним принципом цілісність системи "університет" забезпечують лише ті елементи, зв'язки між якими є суттєво необхідними, більш стійкими та більш взаємозалежними, аніж зв'язки між цими елементами і будь-якими іншими позасистемними утвореннями. Такими елементами, які забезпечують необхідну цілісність системи "університет", є освітньо-наукова діяльність, базована на фундаментальних традиціях університету та етнокультурних національних традиціях, а також з врахуванням особливостей постіндустріального розвитку та європейської інтеграції.

Університет принципово відрізняється від інших навчальних закладів наявністю дослідницької бази, яка є органічною складовою всього університетської діяльності. Ця складова покликана забезпечувати включення в дослідницький процес викладачів і студентів. Без дослідницького пошуку викладач втрапить авторитет як вчений, який володіє не тільки книжковим знанням, але й тими знаннями, які він отримує в процесі здійснення власних наукових досліджень. З другого боку, оволодіння студентом методологією і практикою дослідницької роботи забезпечить йому упродовж кар'єри здатність набувати нове знання, досконало орієнтуватися в потоках інформації. При цьому важливі обидві складові науки: фундаментальна і прикладна.

Важливою тенденцією розвитку сучасних університетів є перехід вищої освіти на принципово іншу методологічну й інструментальну основу, зумовлену найновішими проривами в науці і техніці, які ледь помітні, але найповніше розкриваються в найближчі 10-12 років. Тому сьогодні перед університетами стоїть нове завдання: знайти своє місце в суспільстві знань і наукоємній економіці, в якій особливо важливо створювати і набувати нові знання. Такий вибір для України означає, що у світовому співтоваристві вона постає як країна – генератор нових знань та інновацій на протигагу тому, щоб бути споживачем чужих ідей, технологій, товарів і послуг. Відтак на початку XXI ст. український університет необхідно розглядати як важливу соціальну інституцію, діяльність якої пов'язується із виробництвом, нагромадженням, зберіганням, передаванням і розповсюдженням знань. В контексті такого підходу науковці та практики ведуть мову про специфічні особливості розвитку класичного, дослідницького, підприємницького типів університетів.

Крім того, сучасний університет, як суб'єкт соціально-економічного життя регіону, є підсистемою національних та регіональних інноваційних систем. Як важлива соціальна інституція університет також сприяє формуванню прогресивної, демократичної, гуманістичної, соціально-політичної думки і є складовою механізмом формування інтелектуального потенціалу регіону та нації в цілому.

Не менш важливий управлінський аспект діяльності сучасного університету, що включає слідування принципам управління вищим навчальним закладом, управлінські дії в межах його структурних підрозділів, бюджетну політику, управління фінансовими потоками, оперативно-фінансове управління, управління персоналом, управління якістю тощо.

Проте незалежно від того, в якій іпостасі постає перед нами сучасний український університет, в своїй діяльності він має керуватися наступними базовими принципами: фундаментальність, якість, неперервність й наступність освіти і науки, єдність навчання, досліджень і виховання, інтеграція в регіональне і світове освітньо-наукове співтовариство, певний рівень відкритості і автономії, врахування регіональних інтересів тощо.

Як було зазначено вище, однією з функцій, складовим елементом системи „університет”, а також важливою складовою місії університету є освітньо-наукова підготовка. Узагальнюючи наведені вище міркуван-

ня про різні якісні сторони соціоекономічної системи, якою є університет, уточнимо поняття “університетська освіта” (поняття – це символічне відображення суттєвих властивостей предметів оточуючого світу, які виділені в результаті аналітичної роботи).

„Університетська освіта” – складова (підсистема) системи вищого ієрархічного рівня (університет), представляє структуровану сукупність функціонально зв'язаних підсистем (освітньо-наукової та фундаментальних і прикладних досліджень), скоординоване поєднання яких забезпечує досягнення стратегічних цілей університету (надання високоякісної фахової підготовки, всебічний розвиток фундаментальних і прикладних наукових досліджень, налагодження міжнародних освітньо-наукових зв'язків).

Як важлива функція університетської діяльності, університетська освіта поєднує фундаментальні й прикладні дослідження з професійною підготовкою спеціалістів зі створенням системи неперервної освіти, збереженням національних традицій, соціально-економічним розвитком регіону. Нероздільність навчального процесу і наукових досліджень визначено одним з фундаментальних положень Болонської декларації.

Виконуючи економічну, соціальну, інтеграційну, регіональну, інформаційну функції, університетська освіта є діяльністю (процесом) з виробництва, нагромадження, зберігання, передавання і розповсюдження знань. На кожному з цих етапів (стадій) відтворення та розвитку знання має дотримуватись принцип взаємної інтеграції і тісної взаємодії освітньої підготовки та фундаментальних й прикладних досліджень. Тобто наукові надбання та відкриття, здійснені науково-педагогічним колективом університету, мають бути відображені в нових спецкурсах, в коригуванні навчальних планів базових дисциплін, в тематиці курсових, дипломних і магістерських робіт. Відповідно студенти повинні оволодівати досвідом дослідника.

З точки зору економічної теорії університетська освіта, як особливий вид освітньої послуги, є економічним благом, яке проявляється в нагромадженні знань, засвоєнні нової інформації, формуванні нових компетенцій (на відміну від освітньої послуги як товару) [3, с. 336-338]. Університетська освіта як благо має корисність для його споживачів (збільшення кількості споживачів цього блага суттєво не знижує корисності для кожного з них) і вимагає затрат на власне виробництво, що забезпечує високий рівень людського капіталу в національній економіці. Тому примноження цього блага вимагає кількісного збільшення його фінансування та якісного оновлення системи включення університету в розподіл фінансових регіону.

Численні дослідження показують, що сучасний розвиток університетської освіти здійснюється під впливом найбільш значимих факторів: посилення глобалізаційних тенденцій на рубежі XX-XXI ст.; активізація постіндустріальних тенденцій; інтернаціоналізація вищої освіти і створення загальноєвропейського простору вищої освіти (ЕНЕА) та загальноєвропейського простору наукових досліджень (ERA); особливості соціально-економічного розвитку в Україні в процесі трансформації усіх сфер життя суспільства; розвиток інноваційного середовища; вплив фактору регіонального розвитку; розвиток ринкових відносин.

В процесі структурного реформування освітньо-наукового комплексу України в рамках приєднання до Болонського процесу необхідно вирішити наступні основні проблеми на мікро- і мікрорівні: фінансові, організаційні, кадрові, ринкові, інформаційні, психологічні. Попри те, що у вітчизняній літературі чітко написані напрями структурного реформування освітньо-наукового комплексу України в контексті входження в Болонський процес, проте відсутні розроблені чіткі стратегії для ВНЗ з метою успішної діяльності в єдиному європейському освітньо-науковому просторі. Нами обґрунтовані можливості, які отримає вітчизняний освітньо-науковий комплекс при виконанні умов Болонського процесу (для державних органів влади в тому числі для Міністерства освіти та науки України, для адміністрацій ВНЗ, для вітчизняних викладачів, для вітчизняних студентів, для іноземних студентів і викладачів). Можливості доцільно розглядати з позицій зацікавлених сторін (учасників) на яких безпосередньо вплинуть зміни внаслідок прийняття та виконання Болонських принципів. Виділення можливостей для різних груп впливу допоможе розробити адекватну стратегію розвитку вітчизняних ВНЗ у Болонському процесі і чітко показати вигоди кожній із зацікавлених груп.

Можливості для державних органів влади в тому числі для Міністерства освіти та науки України [4]. Входження України до єдиного європейського освітньо-наукового простору дасть змогу здобути державним урядовим структурам неоціненний досвід в напрямі приєднання України до ЄС. Крім того, таке приєднання є офіційною декларацією України її європейських планів та підвищення іміджу, авторитету держави у європейському суспільстві.

Можливості для адміністрацій ВНЗ. Відповідно до Болонського процесу ВНЗ отримує багато додаткових повноважень та прав у сфері формування навчальних програм, надання наукових ступенів, визначенні вимог до рівня бакалавр та магістр, участі у зовнішньоекономічній діяльності тощо. Демократизація – провідна зірка євроінтеграційного процесу [5, с. 7].

При приєднанні до Європейського освітньо-наукового простору можливо вирішити проблему пошуку додаткового фінансування. Мобільність викладачів та науковців дає змогу більше залучати кошти у вигляді іноземних інвестицій на розвиток вітчизняної освіти і науки. Оскільки, як зазначають науковці, однією з головних причин незначної частки іноземного фінансування вітчизняної науки є слабка інтеграція української науки в світове наукове співтовариство [6, с. 23].

Можливості для вітчизняних викладачів. Зміни у навантаженні дасть змогу викладачеві постійно самовдосконалюватись та покращувати власні лекційні курси, більше часу приділяти науковій роботі тощо. Колишня установка на підготовку вчителя в царині усталеного знання поступово відходить у минуле [5, с. 7]. Запровадження кредитно-модульної системи дозволить викладачам краще готуватись до викладацької діяльності, об'єктивніше та надійніше оцінювати знання студентів, позааудиторна робота у вигляді консультування забезпечить встановлення тісного зворотного зв'язку, що дасть можливість вводити своєчасні корективи у навчальному процесі. Крім того, відкритість ВНЗ у різних країнах Європи дозволить вивчити за-

хідний досвід професійної діяльності. Іноземні джерела фінансування наукових досліджень, тренінгових програм, освітянських проектів та круглих столів дасть змогу реалізувати професійні ідеї та задуми.

Можливості для вітчизняних студентів. Запровадження Болонських принципів зумовить певне підвищення статусу та ролі студента як суб'єкта освітньої діяльності завдяки його участі у формуванні індивідуального навчального плану, підвищенню його відповідальності за результати навчання, самоорганізації власної освіти, участі в науковій, творчій роботі та в управлінні навчальним процесом.

Зміни у навантаженні в бік збільшення позааудиторного навчання студентів, запровадження кредитно-модульної системи примусить студентів систематично працювати протягом усього семестру і дасть можливість самостійно формувати план навчання. У студентів з'явиться можливість навчатися за іншими напрямками і спеціальностями, вивчати додаткові дисципліни, освоювати суміжні спеціалізації або отримувати додаткову кваліфікацію [7, с. 32]. Крім того, підвищення рівня прозорості у навчальному процесі з одного боку, та самостійність у плануванні навчальних етапів з іншого боку, призведе до підвищення мотивації та відповідальності студентів у навчальному процесі та науковій діяльності; виявлення можливостей у всебічному розкритті здібностей студентів, розвитку їх творчого мислення; забезпечення стабільного морально-психологічного клімату серед студентів завдяки проведенню наскрізного контролю знань; встановлення оптимального навантаження кожному із студентів, що дозволить отримати на виході висококваліфікованого бакалавра або магістра із невтратимим здоров'ям за період навчання та здоровою психікою.

Можливості для іноземних студентів та викладачів. У вітчизняній освіті є багато переваг, серед них: висока якість освіти; наявність та різноманітність напрямів та спеціальностей; Україна має достатньо багату культурну та історичну спадщину, що може привернути увагу іноземного студента, викладача, науковця; незначна плата за навчання у порівнянні з середньоєвропейським рівнем. Загальна цінова перевага, яку Україна могла запропонувати студентам з інших країн і яка часто сьогодні інтерпретується як показник нижчої якості, при правильній побудові рекламної компанії вітчизняними освітньо-науковими закладами може стати серйозною конкурентною перевагою.

Джерела та література

1. Савельев А. Инновационное образование и научные школы. // "Alma Mater" ("Вестник высшей школы"). – 2000. – № 5. – С. 16 - 18.
2. Романенко М. Вживання поняття "парадигма" у філософії освіти // Персонал. – 2004. – №5. – С.51-54.
3. Семів Л.К. Регіональна політика: людський вимір. - Львів: Видавництво Національного університету Львівська політехніка, 2004. – 392с.
4. Коммюнике Конференции Министров, ответственных за Высшее образование. Берлин, 19 сентября 2003 года – <http://nsc.edu.ru>
5. Андрущенко В. Модернізація педагогічної освіти України в контексті Болонського процесу // Вища освіта України, 2004. – № 1. – С. 5-9.
6. Исакова Н.Б., Кавуненко Л.Ф. Современные тенденции в руководстве научными коллективами // Наука та наукознавство, 2005. – №1. – С. 18-29.
7. Мороз І. Болонський процес – це конкретні рішення та дії // Вища освіта України. – 2005. – №1. – С. 29-36.

Шкарлет С.М.

ДІАГНОСТИКА ПОТЕНЦІАЛУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА У ФУНКЦІОНАЛЬНОМУ АСПЕКТІ ЙОГО ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Необхідність забезпечення умов стійкого зростання і розвитку національної економіки та основних її інститутів неодноразово наголошувалась на державному і галузевому рівнях. Але нажаль ця проблема ще досі потребує глибокого аналітичного опрацювання та наукового обґрунтування щодо механізмів управління соціально-економічними процесами як у державі в цілому, так і на рівні її мікроекономічних агентів – підприємств, установ і організацій. Причому головним напрямом впровадження наукових зусиль щодо економічного розвитку країни у найближчій перспективі повинна стати інтенсифікація зусиль щодо підвищення ефективності роботи реального сектора економіки, підвищення віддачі ключових факторів виробництва, суттєве збільшення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на світових ринках і створення умов щодо виконання національною економікою соціальних функцій. В цьому комплексі наукових завдань ключове місце ми відводимо відпрацюванню єдиного підходу щодо детермінації внутрішньої природи, оцінки і раціональному управлінню потенціалом формування стану економічної безпеки підприємства та забезпеченню їх подальшого розвитку. Наукова актуальність і значущість категорії потенціалу формування стану економічної безпеки підприємства виявляється в тому, що потенціал є ідентифікаційною характеристикою лімітного рівня результативності діяльності економічного агента. Наукове і прикладне відпрацювання механізмів управління потенціалом створює можливість для підвищення реальних результатів функціонування економічних агентів, підвищення рівня їх конкурентоспроможності та задоволення загальносуспільних потреб, тому таке завдання є надзвичайно актуальним і доречним.

Зазначимо, що відповідно до існуючих наукових публікацій науковою проблематикою щодо категорії потенціалу в економічній науці займалося багато вчених. Так, наприклад, Абалкін Л.І. [1, с. 214], Лукінов І.І., Оніщенко О., Пасхавер Б.Й. [7, с. 12], Черніков Д.А. [12, с. 89] розглядають потенціал у якості адитивної сукупності матеріально-речових ресурсів економічного агента, які визначають результативність щодо їх